Arhitektonska baština Mostara kroz historijske periode

Kako je tekao razvoj najvećeg grada na Neretvi? Koja je legenda vezana za izgradnju Starog mosta? Iz kojih perioda potječu najreprezentativiji primjeri sakralne i profane arhitekture Mostara? Koje su karakteristike trgovačkog, a koje stambenog dijela grada koje datiraju iz osmanskog perioda? Šta je donijela austrougarska uprava? Kako je tekao proces obnove Starog mosta i upis na UNESCO- vu listu Svjetske baštine? Kakav su doprinos razvoju arhitekture dali drugi histrijski periodi u Mostaru?

5. Nov 2015. | 07:00 | Boris Trapara, MA – dipl. ing. arh.

Nastanak i razvoj Mostara u kanjonu Neretve može se pratiti još od prahistorije, o čemu svjedoče i arheološki nalazi. Za vrijeme Rimskog carstva područje današnjeg Mostara naseljavali su Iliri, zatim Slaveni, a u ranom srednjem vijeku pripadalo je Humu ili Zahumlju. H istorija grada zabilježila je mnoge vladare među kojima se ističu Nemanjići, bosanski banovi i humski knezevi. Najznačajniji među njima bio je Stjepan Vukčić Kosača, koji je imao titulu hercega (kraljevog zastupnika) po kojoj je Hercegovina 1448. godine i dobila ime. Prvi pisani dokumenti koji se odnose na današnje područje Mostara potječu iz 1440. godine. Historijski izvori iz 1452. godine govore kako se sin hercega Stjepana Kosače pobunio protiv oca i zauzeo Blagaj, ali i druga mjesta, kakvo je "Duo Ca stelli al ponte de Neretua", odnosno dvije tvrđave na mostu na Neretvi, pri čemu je jasno da se misli na današnji Mostar. Cimska tvrđava se nalazi na zapadnoj, a Nebojša na istočnoj obali Neretve, a izgradio ih je bogumil Radin Butković.
Tvrđave, između kojih je, po pretpostavci većine historičara arhitekture, prvo postojao lančani most koji je bio vezan za drvene grede uz obalu, poznate su također i kao Tara i Halebija. Hipotezu o prvobitnom izgledu mosta ilustrirao je profesor Milan Gojković u svom radu " Jedna hipoteza o izgledu i konstrukciji mosta preko Neretve u Mostaru prije građenja Starog mosta" objavljenom u Zborniku zaštite spomenika kulture br. XVII iz 1965. godine. Profesorica Sabira Husedžinović u svojoj knjizi "Dokumenti opstanka" navodi ovu hi potezu i historijske podatke o popravljanju mosta

između 1468. i 1481. godine.

Osmanski period

Kao glavni grad Hercegovine, Blagaj je pod tursku vlast pao 1468. godine, a zatim i Mostar. Ubrzo nakon što je Mimar Hajrudin (najbolji saradnik Mimara Sinana) sagradio jedan on najvećih i najljepših kamenih lukova tog vremena – Stari most, počeo je ubrzani razvoj grada Mostara (mostari – kule čuvari mosta) koji se pod tim imenom prvi put spominje 1474. godine. Prema legendi, Mimar Hajrudin je dan prije skidanja skele napustio Mostar jer mu je sultan Sulejman Veličanstveni zaprijetio da će biti osuđen na smrt ako kameni luk popusti. Dio ove legende je i priča kako je Mimar Hajrudin prije nego je skela podignuta pripremio sve za vlastitu sahranu.
Most su gradili du brovački majstori od krečnjaka tenelije, pomoću tečnog olova i krečnog maltera, u periodu između 1557. i 1566. godine, po još u potpunosti nepoznatim tehnikama gradnje. Smatra se da Hajrudin nije ni vidio završetak gradnje nego je radove vodio Mehmed-beg K arađoz (brat osmanskog vezira Rustem - paše Opukovića). U to je vrijeme počela gradnja palate Piti u Firenci. Leonardo Da Vinči je šegrt kod Verokija. U ovom su periodu izgrađeni mnogi religijski i svjetovni objekti: džamije, medrese, hamami, mektebi, porodi čne kuće, dućani, magaze, utvrde, sahat -kula i niz objekata javnog i privatnog karaktera. Mostar je u to vrijeme, kao i mnogi drugi gradovi na prostoru Osmanskog carstva bio podijeljen na trgovački i stambeni dio.
Trgovački je dio činila čaršija, a stambeni dio su činile mirne zone, mahale, koje su se gradile od Starog mosta duž obala Neretve. Čovjek je bio mjerilo svega. Trgovačko središte grada je Priječka čaršija, a ulice i dijelovi grada nose imena zanata ili imena vakifa. Izgradnjom mostarske čaršije p ostavljena je privredna osnova za razvoj grada koji rijeka Neretva presijeca na dva dijela. U magistarskom radu "Arhitektonske smjernice – Upute za intervencije u Starom gradu u Mostaru" profesorica Aida Idrizbegović - Zgonić je s urbanističkog aspekta podij elila ulice osmanskog perioda u Mostaru u dvije grupe: ulice u čaršiji i ulice u mahalama. One se značajno razlikuju po funkciji, veličini, strukturi i obliku. Čaršijske ulice nose nazive: Kujundžiluk, Oneščukova, Jusovina, Kurluk, Mala tepa i druge, a mahale: Bišćevića sokak, Luka, Donja mahala, Cernica, Bjelušine i Brankovac. Mahalske ulice izlaze na obalu Neretve, nisu reprezentativne kao čaršijske, imaju organsku formu, a osnovna funkcija im je osiguravanje prolaza. Grad se ubrzano širi i na jednoj i na drugoj obali oko Starog mosta.
U graditeljskoj baštini Mostara izdvaja se nekoliko porodičnih kuća (Kajtazova kuća, Muslibegovića kuća, Bišćevića konak) koje predstavljaju primjere kulture stanovanja građanskog društva u periodu osmanske vladavine. Osnovn e karakteristike stambenih kompleksa su pravo na vidik i poštovanje komšijskih odnosa. Kuće iz ovog perioda su funkcionalno i oblikovno podijeljene na javni i privatni dio; javni dio u kojem se primaju gosti naziva se selamluk, a privatni dio u kojem boravi porodica je haremluk.
Centri duhovnog i svjetovnog života tokom osmanske vladavine bile su džamije (Sinan - pašina džamija ili Atik džamija, Karađoz - begova džamija, Koski Mehmed - pašina džamija, Nasuh - age Vučijakovića džamija, Ćejvan Ćehajina džamija, Nezir -agina džamija, Hadži Ali - bega Lafe džamija, Roznamedži Ibrahim - efendije džamija, Sevri Hadži Hasanova džamija i druge) koje su građene tako da su orijentirane prema Kabi. Prema podacima koje profesor Amir Pašić daje u svojoj knjizi "Celebrating Mostar – Architectural history of the city 1452- 2004", u Mostaru su u ovom periodu izgrađene 32 džamije, od kojih su četiri bile potkupolne. Građene su od kamena krečnjaka, četverougaone osnove, sa skromnom dekoracijom. Mihrab i mimber su najčešće izvedeni u kamenu, dok su mahfile drvene. Džamije sa četverovodnim krovom su pokrivene kamenim pločama. Unutrašnja dekoracija ovih džamija odražava karakteristike levantskog baroka po čemu su jedinstvene u Bosni i Hercegovini.
Gotovo sve mostarske džamije su tokom austrougarskog perioda djelomično izmijenjene glede polihromne i plastične dekoracije. Neke su ponovo oslikane, a neke su iznad četvrtastih prozorskih otvora dobile prelomljene lukove. Austrougarska uprava je smatrala da će ovim intervencijama učiniti naslijeđe osmanskog perioda više orijentalnim i istočnjačkim nego što jeste.

Austrougarski period

Odlukom Berlinskog kongresa, Bosna i Hercegovina je 1878. godine aneksirana od Austrougarske monarhije koja donosi zapadnoevropsku arhitekturu i urbanizam strogih linija. Za vrijeme austrougarske uprave nije izgrađeno mnogo objekata u srcu starog grada. No, ipak, osim značajnih objekata iz osmanskog perioda grade se monumentalne zgrade kojima nova vlast šalje jasnu poruku. Danas se tačno mogu razdvojiti dva različita dijel a grada.
Arhitektura osmanskog perioda je prilagođena potrebama čovjeka i konja, ima uske krivudave ulice, bašče, šadrvane i česme. Ulice iz austrijskog perioda su široke i prave, pogodne za automobilski saobraćaj, Prema legendi, Mimar Hajrudin je dan prije skidanja skele sa Starog mosta napustio Mostar, jer mu je sultan Sulejman Veličanstveni zaprijetio da će biti osuđen na smrt ako kameni luk popusti. Dio ove legende je i priča kako je Mimar Hajrudin prije nego je skela podignuta pripremio sve za vlastitu sahranu o čemu piše profesor Ibrahim Krzović u svojoj knjizi "Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878 - 1918", koja je izdata 1987. godine. U tom su periodu izgrađeni Most cara Franca Jozefa, Most Mujage Komadine i Carina-most. Nove široke ulice (Titova ulica, Bulevar i Rondo) donijele su i novu austrougarsku arhitekturu: Djevojačka srednja škola, Srpska osnovna škola, Srpska djevojačka škola, Fabrika duhana, Gimnazija, nova Ćejvan Ćehajina medresa, Oficirski dom, Eparhijski dom, Javno kupatilo, Vakufska palata, Napretkova palata, zgrada Vojne komande, zgrada Pošte, zgrada Vatrogasne brigade, Pozorište, sud, kuća Lazara Peška, Vila Komadina te niz drugih javnih objekata i privatnih stambenih palata. Pretpostavlja se da je hrišćansko stanovništvo imalo svoju crkvu već u XVI stoljeću.
Stara crkva Rođenja Presvete Bogorodice kasnije će postati osnova za izgradnju crkvenog kompleksa: osnovne škole, groblja, episkopskog dvora i nove crkve Sv. trojice iz austrougarskog perioda.
Stara crkva je imala četverougaonu osnovu, u potpunosti je bila izgrađena od kamena krečnjaka u skladu s lokalnim mogućnostima. Iako je katoličko stanovništvo naseljavalo prostor Mostara i prije dolaska Osmanlija, ne postoje dokazi o crkvama iz ovog perioda. Pr va poznata crkva izgrađena je 1847. godine. Nakon što je sultan poklonio zemljište za izgradnju crkve, Crkva Sv. Petra i Pavla je izgrađena 1872. godine kao bazilika s upisanom apsidom u neoklasičnom stilu. Polovinom XIX stoljeća u Mostaru su već bili građeni objekti po uzoru na evropske neostilove, međutim, preokret u arhitekturi i urbanizmu je ostvaren nakon austrougarske okupacije koja je dovela školovane arhitekte i stručnjake ne samo iz ove nego i iz drugih oblasti. U velikom broju neostilova, ističe s e pseudo-maurski stil u kojem su izgrađeni brojni objekti u Bosni i Hercegovini, a u Mostaru je najznačajnija Gimnazija. Arhitekti tog perioda su smatrali da su elementi maurskog stila preuzeti iz Španije (Andaluzije) i Sjeverne Afrike najbliži bosanskohercegovačkim historijskim, kulturnim i društvenim prilikama. Kasnije se odustalo od maurske ornamentike, jer se dizajnerske strategije ovog stila nisu u potpunosti slagale s tradicionalnom bosanskom arhitekturom. Javlja se novi stil – bosanski slog koji pred stavlja svojevrsnu sintezu tradicionalnih, naslijeđenih elemenata graditeljstva i historijskih stilova zapadne Evrope.Mostar će, kao i svi veći gradovi u BiH, doživjeti potpunu transformaciju u evropski grad, i to u smislu arhitekture, urbanizma i kulture življenja.
Period od Prvog svjetskog rata do 1992. godine
U periodu između dva svjetska rata nije bilo većih izgradnji stoga se može izdvojiti samo nekoliko objekata; termoelektrična centrala, armirano -betonski most na Musali (prvi takve vrste na Balkanu) , nekoliko fabrika, odjeljenje bolnice itd. Kad je riječ o arhitektima, najplodniji rad je ostvario Miroslav Loose. Posebno se ističe, kao jedno od najznačajnijih i najboljih ostvarenja arhitekture druge polovine XX stoljeća u Bosni i Hercegovini, Partizansko spomen- obilježje iz 1965. godine, koje je projektirao profesor, arhitekt i umjetnik Bogdan Bogdanović (dizajnirao je "Kameni cvijet" u Jasenovcu).
Na konkursu održanom 1974. godine za hotel "Ruža", prvu je nagradu osvojio Zlatko Ugljen. Do 1978. godine izvedena je samo prva faza hotela. Industrijski kapaciteti doživljavaju ekspanziju, imaju utilitarnu namjenu, dok je estetska komponenta na drugom mjestu. Jedan od najvažnijih projekata šezdesetih godina XX stoljeća je izmještanje stare i projektiranje nove željezničke i

autobuske stanice. Gradilo se u domenu sporta i rekreacije (Gradski stadion i bazen iz 1958. godine), kulture (Narodno pozorište iz 1950. godine), religije (Katedrala, arhitekti Hildegard Auf - Franić i Ivan Franić iz 1980. godine), hotelije rstva (obnove postojećih hotelskih kapaciteta), stanovanja i administracije.

Period rata i postratne obnove

Tokom rata 1992/95. godine grad je doživio veliku destrukciju koju mnogi savremenici opisuju kao urbicid. Najuža stara gradska jezgra oko Starog mo sta je bila gotovo u potpunosti porušena, kao i Stari most koji je srušen 9. novembra 1993. godine. U gradu su, osim stambenih i javnih objekata, do temelja porušeni ili veoma oštećeni sakralni objekti sve četiri konfesije. Grad je bio u ruševinama, najveć e je gubitke pretrpjelo kulturno- historijsko naslijeđe. Period nakon rata je obilježen obnovom, rekonstrukcijom, restauracijom, zaštitom kulturno - historijskog naslijeđa te izgradnjom novih arhitektonskih objekata. I dok su u jednom dijelu grada građeni nov i arhitektonski objekti, u drugom je akcent stavljen na obnovu i zaštitu kulturno - historijskog naslijeđa.
U čitavom je gradu posebna pažnja posvećena rekonstrukciji i obnovi vjerskih objekata, gotovo sve džamije su rekonstruirane ili je njihova rekonstrukcija u toku, toranj katoličke crkve Sv. Petra i Pavla je podignut znatno viši nego što je bio, obnova kompleksa pravoslavne crkve je u toku, a planirana je izgradnja i jevrejske sinagoge u Oneščukovoj ulici. Projekt Stari most nije predstavljao uobičajen zahvat, a osim emotivnog, imao je visoku obrazovnu i naučnu vrijednost. Faksimilska rekonstrukcija je počela 2000. godine, trajala je četiri godine i uključivala je veliki broj arhitekata, građevinaca, profesora, studenata i osoba različitog nivoa obrazovanja iz različitih polja djelovanja što će u konačnici rezultirati upisivanjem Starog mosta i njegove uže okoline na UNESCO-vu listu zaštićenih spomenika kulture. Iako je mnogo učinjeno na polju zaštite i danas su ostaci rata jasno vidljivi na gradskim ulicama i trgovima. Mnogi objekti još čekaju obnovu ili potpunu rekonstrukciju.
Slojevito graditeljstvo Mostara predstavlja veliko bogatstvo naroda Bosne i Hercegovine u arhitektonskom, umjetničkom, kulturnom, historijskom, turističkom, duhovnom, socijalnom i materijalnom smislu. Zajednička karakteristika arhitekture svih historijskih perioda u ovom gradu je upotreba prirodnih materijala (kamen) i veliki utjecaj prirodnih elemenata (voda i sunce). Iako su brojni pozitivni primjeri intervencija na polju zaštite u Mostaru, pojedini izuzeci zahtijevaju brzo reagiranje i konkretna rješenja za nastale degradacije koje šalju jasnu poruku, a to je da nismo znali graditi i živjeti u jednom od najstarijih evropskih gradova, poštujući kulturnu baštinu. Mostar je u svijetu jedinstven primjer dobre sinteze prirodnih datosti i graditeljskog naslijeđa koje ima izuzetnu ambijentalnu i spomeničku vrijednost.

Link: http://novovrijeme.ba/slojevito-graditeljsko-naslijedje-arhitektonska-bastina-mostara-kroz-historijske-periode/